

Olasz Lajos

A KORMÁNYZÓ-KULTUSZ ALAKULÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN (1938–1944)

Az 1930-as évek végén Horthy Miklós kormányzó közvetlen politikai szerepe és közéleti aktivitása fokozatosan megnőtt, az állami döntéshozatal és a társadalmi reprezentáció terén egyaránt. A fokozódó nemzetközi feszültségek, illetve a hazai szélsőjobboldal aktivizálódása, és a kormány-közeli körökben is terjedő radikalizmus közepette mind nagyobb szerep hárult a kormányzóra a politikai stabilitás fenntartása terén. Horthy egyre többször szerepelt a nyilvánosság előtt. A gazdasági feltételek javulása és a revíziós sikerek révén társadalmi elfogadottsága, népszerűsége fokozatosan nőtt, a körülötte kialakult kultusz nagymértékben kiszélesedett. A korábban főként a közélet színterein megjelenő kultusz a szaporodó közszereplések, a rendszeres sajtóközlemények, a filmhíradó, a könyvkiadás, a közterek és intézmények elnevezése, a kormányzó képi ábrázolásának elterjedése révén a társadalom legszélesebb rétegeire is nagy hatást gyakorolt, a hétköznapi élet részévé vált, a legkisebb településre, a családi otthonokba is eljutott, és szinte mindenki számára személyes vonatkozást kapott.¹

A kultusz megnyilvánulásainak keretét alapvetően a kormányzó személyéhez kapcsolódó ünnepek adták: születésnapja (június 18.), névnapja (december 6.), a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása (november 16.) és a kormányzóválasztás (március 1.) évfordulója. Bár Horthy kérésére a háború időszakában nagy központi rendezvényekre nem került sor, az állami és társadalmi szervek, különböző közintézmények, törvényhatóságok köszöntő feliratokkal, ünnepi kiadványokkal, helyi rendezvényekkel, díszközgyűlésekkel, hálaadó istentiszteletekkel fejezték ki hódolatukat. A sajtó, a rádió és a filmhíradó méltató cikkekkkel, adásokkal csatlakozott ehhez, széles körben tudósított az ünnepi eseményekről, és közben a saját eszközeivel maga is erősítette és formálta a kormányzó kultuszát.²

Horthy a születésnapját általában családi körben, Kenderesen ünnepelte. Névnapja alkalmából hagyományosan díszelőadásra került sor az Operaházban. Az 1930-as évek végétől a szélsőjobboldali támadásokra válaszul a kormányzó iránt lojális radikális nemzeti társadalmi szervezetek „hűségfelvonulást” rendeztek a budai Várban. Az államfő születés- és névnapja a Hadúri méltóságból következően (Ferenc József

¹ Romsics Ignác: Horthy-képeink. In: *Uő: Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest, 2008. (213–252) 230.; Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz. In: *A magyar jobboldali hagyomány*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009. (138–166) 156–157.; Szabó Miklós: Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben. In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. Laczkó Miklós. Budapest, 1984. (479–504) 497–498.

² Dömötörfi Tibor: A Horthy kultusz elemei. *História*, 1990. 5–6. sz. (23–26) 25.; Debrecen szabad királyi város törvényhatósági bizottságának főméltóságú vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr, kormányzóvá választásának huszadik évfordulója alkalmából tartott rendkívüli ünnepi díszközgyűléséről készült jegyzőkönyv. Debrecen, 1940.

féhez hasonlóan) katonai ünnepnapnak számított. A laktanyákat fellobogózták, zeneszó és ébresztőt és takarodót tartottak, tábori istentiszteletekre került sor. A budapesti helyőrség az államfőt tűzérzési díszlövésekkel köszöntötte. Születésnapján a légió vadászgépei „HM 70, 71...” stb. alakzatot formálva kötelékrepülést hajtottak végre Kenderes felett. A kormányzó január elején mindig megünnepelte a Magyar Királyi Honvédség megalakulását, fogadta a tábornoki kar hódolatát, és díszében vett részt az Országos Tiszti Kaszinóban. Katonai ceremóniára került sor minden év május 15-én, az otrantói útközet évfordulóján. A fegyveres testületek rendszeresen megemlékeztek a budapesti bevonulásról. Június 19., a Nemzeti Hadsereg születésnapja azonban az évek során egyre inkább a „szegediek” ünnepe lett, a háború alatt már nem kapott komolyabb országos visszhangot.³

A kormányzóválasztás évfordulója viszont egyre hangsúlyosabbá váltak. Bár Horthy óhajának megfelelően ezt is visszafogottabb külsőségek között ünnepelték, az 1940-es 20. jubileum felfokozott hangulatban zajlott. Az országgyűlés külön törvényben örökítette meg, hogy az állami és társadalmi rend helyreállításával, a békés építőmunka feltételeinek biztosításával, az ország területének és nemzetközi tekintélyének növelésével Horthy Miklós múlhatatlan érdemeket szerzett. A központi rendezvényére, a „Magyar Hódolat” ünnepére a Pesti Vigadóban került sor. A média nagy terjedelemben foglalkozott az eseménnyel. Több képes újság díszes különszámot jelentetett meg, a rádió, a filmhíradó ünnepi műsort készített az alkalomra. Az egyes törvényhatóságok, különböző társadalmi szervezetek, szakmai testületek helyi megemlékezései még heteken át folytatódtak.⁴

Az 1930-as évek végén a Horthy-kultusz funkciója, üzenetei bizonyos mértékben megváltoztak. A kormányzat részéről tervszerűbbé, tudatosabbá vált a kultuszépítés. Mindez elsősorban a fennálló alkotmányos parlamenti berendezkedés és a konzervatív keresztény-nemzeti szellemiség reprezentációjának erősítését célozta, a megerősödő szélsőséges nézetekkel, radikális politikai törekvésekkel szemben. A kultusz terjedésében nagy szerepet játszott, hogy a kormányzónak a társadalmi nyugalom fenntartására, a szélsőségek visszafogására irányuló politikai törekvése az egész társadalom, még a bizonyos tekintetben Horthyval szemben álló legitimista, liberális vagy baloldali körök számára is elfogadható volt. A vaskezű fővezér alakját a nyilvánosság előtt fokozatosan egy alkotmányos uralkodói imázs váltotta fel, ami a konzervatívok számára a tradíciók fenntartását, a liberális és demokrata köröknek pedig a jogbiztonságot és a toleranciát jelentette.⁵

Az 1919-es „honmentő” szerep továbbra is a kultusz meghatározó eleme maradt, de valamelyest háttérbe szorult, a lezárt múltat képviselte. Helyette mind nagyobb teret kapott az „országépítő” államférfi és a „hongyarapító” diplomata képe. Számos megnyilvánulás, könyv, cikk, méltatás emelte ki, hogy az ország jövőjének legfőbb biztosítója a harcias katonából bölcs és mértéktartó államférfivá váló Horthy személye. Az írások és beszédek visszatérően utaltak rá, hogy a kormányzó, jogköre 1937-es jelentős mértékű bővítése nyomán sem tör egyeduralomra, hanem következetesen tiszteletben tartja az alkotmányos normákat, a parlamentáris berendezkedést.

³ Függelék, 1940. június 18. 2–3., december 6. 1–3., 1943. június 19. 1–3.

⁴ Magyar törvénytár. 1940. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos Budapest, 1941. 1940: II. tc. 5.; Képes Vasárnap, 1940. 1940. március 3. 1–20., március 10. 8–9., június 23. 5.

⁵ Szabó M. 1984, 497.; Püski Levente: A Horthy-rendszer. Budapest, 2006. 39.

Kiegyenlítő erő szerepét tölti be az egymással vitázó irányzatok, pártok, osztályok között, így biztosítva a társadalmi, politikai stabilitást. Kiemelték, hogy csak ő képes megfékezni a szélsőségeket, visszafogni a túlzókat és megtartani az országot a nehéz időkben is a bölcs mértéktartás útján. Ezért is volt fontos jogkörének kibővítése, és ezért is szükséges, hogy a társadalom széles körben látható jelét adja az iránta való bizalomnak, lojalitásnak. Herczeg Ferenc az 1939-ben kiadott reprezentatív Horthy-kötetben úgy fogalmazott, hogy a kormányzó az a „gyémánttengely”, amely körül az ezeréves Magyarország forog. Révész Imre református püspök 1940-es köszöntőjében „aranyveretes acélkötélnék” nevezte a kormányzót, ami összefogja a nemzetet és megakadályozza, hogy a belső viták vagy a külső nyomás hatására darabjaira hulljon.⁶

Horthy valóban nem volt teljhatalmú diktátor, és nem is tett kísérletet ilyen szerepre. A kormányzói méltóságon keresztül a hagyományos magyar királyi hatalom minél teljesebb körű érvényesítésére törekedett. Elfogadta a többpárti parlamenti berendezkedést és elkötelezte magát ennek fenntartására. A trónt bizonyos politikai körök többszöri kezdeményezése ellenére sem kívánta elfoglalni, a háború éveiben inkább arra tett lépéseket, hogy a kormányzói tisztséget idősebb fiának adhassa tovább.⁷

Ennek megfelelően kultuszának jellege, eszközei sem az európai diktatúrákat idézte, hanem sokkal inkább egy alkotmányos uralkodó imázsához igazodott. Horthy nimbuszát nem a kormányzati propaganda teremtette, hanem az, csak a valóban meglévő széleskörű népszerűsége épített, és nem egy politikai vízióra, hanem a ténylegesen elért gyakorlati eredményekre alapozott. A kormányzó szerepének esetenkénti túlértékelése mellett is többségében racionális érveket használt, a társadalomfelettség, a messianizmus helyett inkább a társadalommal való patriarchális viszonyt, az atyai gondoskodást hangsúlyozta. Általában mentes volt a modern politikai vezérkultuszok tipikus jegyeitől, az ideológiai meghatározottságtól, a pártpreferenciától, a misztikus történeti és társadalmi szimbólumoktól, a militarizált tömegrendezvényektől, a társadalom radikális átforgatásának, átnevelésének szándékától. A kultusz külső megjelenésében végig érzékelhető volt egyfajta mértéktartás, békebeli jelleg.⁸

A kormányzó, nyilvános szereplésein természetes államfői eleganciával viselkedett. Ennek alapjait még szárnysegédi szolgálata idején Ferenc József mellett sajátította el, és később saját egyéniségére formálta. A neveltetéséből hiányzó arisztokratikusságot, tekintélyt sugárzó magatartással pótolta. Hivatalos programjain mindig altengernagyi egyenruhában jelent meg. A tengerésztiszti uniformis a trianoni Magyarországon bizonyos mértékig anakronisztikusan hatott, más szempontból viszont természetesebbnek, valóságosabbnak tűnt, mint számos európai uralkodó vagy diktátor fantáziauniformisa vagy pártegyenruhája, illetve a magyar politikai osztály körében elterjedten hordott neobarokkos díszmagyar.⁹

⁶ Herczeg Ferenc (szerk.): Horthy Miklós. Budapest, 1939. 8., 234.; Gróf Bethlen István ünnepi beszéde a Magyar Tudományos Akadémia vitéz nagybányai Horthy Miklós őfőméltósága húszesztendei kormányzóságának tiszteletére tartott összes ülésén. Budapest, 1940. 8–9., 12–14.; Szabó László: Horthy Miklós a nemzet első munkása. Budapest, 1941. 12.

⁷ Romsics Ignác: Magyar miniszterelnökök 1919–1945. Rubicon, 2007. 10. sz. (5–21) 11.; Püski L. 2006, 29.

⁸ Szabó M. 1984, 497–498.; Romsics I. 2008, 228.

⁹ Romsics I. 2007, 11–15.; Nemeskürty István: Búcsúpillantás. Budapest, 1995. 307.

A kormányzónak a társadalomhoz való viszonyát általában hagyományos patriarchális kapcsolatként írták le. Ezt szolgálta a vidéki középbirtokosi származására, és a tradicionális szemléletére való gyakori utalás. Mind gyakrabban használták vele kapcsolatban, a „haza atyja” (Pater Patriae) kifejezést, aki, mintegy családfőként meghatározza a társadalom életének keretét, a követendő célokat, de egyben lelkiismeretesen gondoskodik is az övéiről, és mindig személyes példával jár elől. Így fogalmazott Imrédy Béla miniszterelnök a kormányzó 70. születésnapja alkalmából mondott rádióbeszédében, de felbukkant ez a gondolat számos más köszöntőben, méltatásban, kiadványban is a következő évek során. A megfogalmazás nyilvánvaló eltúlzottsága ellenére, a kormányzó méltóságot sugárzó, de ugyanakkor közvetlen, emberközeleli alakja bizonyos mértékig alkalmas volt az effajta megközelítésre. A társadalmi fogadókésztséget jól jelezte ez iránt, hogy mind gyakrabban kérték fel egyszerű családok egy-egy gyerek keresztapaságára. Kezdetben ez csak néhány személyes ismerős, kenderesiek, volt katonák esetében fordult elő, később kiszélesedett azok köre, ahol (a Kabinetiroda gondos mérlegelése után) a kormányzó ilyen szerepet vállalt, amit, ha csak néhány gesztus erejéig is, de számon tartott, el is látott.¹⁰

A Horthy-kultusz alakulásában fontos szerepet kaptak a történelmi párhuzamok. A kormányzó születésének 70. és István király halálának 900. évfordulója 1938-ban szinte kínálta az alkalmat a két személyiség szerepének összekapcsolására. Ez a médiában általában úgy jelent meg, hogy a két nagy alak mintegy a keretét adja a magyar államiságnak: István európai országot teremtett, Horthy pedig megújította azt, és visszarajzolta Európa térképére. Gyakorinak számított a IV. Bélával, a második honalapítóval vont párhuzam is. Számos írás utalt arra, hogy a forradalmak és Trianon után az ország a tatárdúláshoz hasonló helyzetbe került, így Horthy a teljes dezorganizáció állapotából építette fel újra az államot, és érte el, hogy Magyarország ismét európai tényezővé váljon.¹¹

A kormányzó szerepének méltatása során szinte mindig jelen volt a Hunyadiakra való utalás. Egyrészt abban az összefüggésben, hogy a kormányzói jogkör kialakításánál Hunyadi János egykori státuszát, hatáskörét vették alapul, másrészt arra emlékeztetve, hogy a történelemben a Hunyadiak voltak az utolsó nemzeti dinasztia az ország élén. A Mátyás királyhoz való gyakori hasonlítás nemcsak a kormányzó iránti tisztelet fokozását, államfői nagyságának elismerését szolgálta, hanem összefüggött azokkal az időről-időre felbukkanó elképzelésekkel is, hogy az üresen álló trónt esetleg a Horthy család valamelyik tagjának kellene elfoglalnia.¹²

A kormányzóról szólva a 19. század alakjai közül a leggyakrabban Széchenyi Istvánal vontak párhuzamot. Számos alkalommal megfogalmazták, hogy a kormányzó Széchenyi szellemi örökségének folytatója, és hozzá hasonlóan, bölcsességgel párosuló önmérséklet és nagyfokú valóságérzék jellemzi. Alátámasztásként gyakran olyan reál-

¹⁰ Hekler Antal: Pater Patriae. Budapest, 1938, Stephaneum Ny. 1–2.; Véssey Frigyes: A 75 éves kormányzó urunk. Budapest, 1943. 16.; Miskolc thj. város közönsége által Magyarország főméltóságú kormányzója, vitéz nagybányai Horthy Miklós úr, kormányzóvá választása tizedik évfordulójának megünneplése alkalmából megtartott rendkívüli díszközgyűlésen elmondott ünnepi beszédek. Miskolc, 1930. 4.

¹¹ Traeger Ernő: Horthy Miklós 70 éves. Budapest, 1938. 5.; Kornis Gyula: A magyar politika hősei. Budapest, 1940. 388–390, 394.

¹² Herczeg F. 1939, 224., 228., 235.; Sebők János: A titkos alku. Zsidókat a függetlenségért. A Horthy-mítosz és a holokauszt. Budapest, 2004. 248.

politika megvalósítójaként mutatták be a kormányzót, amelyet a korszak eredményei igazoltak ugyan, de ami valójában inkább mások, például Bethlen István érdemének számítottak. Kossuth Lajos alakjához viszont a rendszer végig ellentmondásosan viszonyult. Az általa képviselt liberalizmus, forradalmiság, és republikanizmus szemben állt a korszak elfogadott értékrendjével. Más tekintetben viszont a függetlenséget, hazafiságot, nemzeti összefogást megtestesítő Kossuth fontos szereplője lett a rendszer történelem-értelmezésének. A kormányzó vonatkozásában Kossuthra általában kétféle konkrét utalás történt. Az egyik, hogy mindketten szinte a semmiből teremtettek ütőképes hadsereget, a másik, hogy Kossuth felszabadította a jobbágyaságot, és ezzel megvetette a birtokos paraszti réteg létrejöttének alapját, amit Horthy Miklós a földreformmal, a vitézi telkekkel erősített tovább.¹³

Kettősség jellemezte a Habsburg-ház szerepét is a Horthy-kultuszban. A kormányzó pályáját tekintve mindig nagy hangsúlyt kaptak a szárnysegédi évek, hogy Ferenc József mellett kítűnő példát látott a felelősségteljes államfői munkára, és az uralkodó konzervatív elvei, szokásai más tekintetben is jelentős hatást gyakoroltak rá. A kormányzó Habsburgokkal való személyes konfliktusait általában úgy magyarázták, hogy az adott történelmi helyzetben ő látta reálisabban a lehetséges megoldást. Ezért nem engedelmeskedett József főherceg parancsának, hogy katonáival maradjon Szegeden, francia gyámság alatt, hanem a Dunántúlra vonult és az események közvetlen alakítójává lépett elő, illetve szilárd királyhűsége ellenére ezért kérte távozásra az országba váratlanul visszatérő IV. Károlyt, megelőzve ezzel a kisantant esetleges támadását. Más összefüggésben viszont gyakran megfogalmazódott, hogy a Habsburg uralkodók, minden személyes kiválóságuk ellenére sem tudtak olyan közel kerülni a nemzethez, mint a belőle származó Horthy.¹⁴

A „katonai” szerepkör a kormányzó elválaszthatatlan vonásának számított. Pályája, a legfőbb Hadúri méltósága, de megjelenése és mentalitása is nagyban ezt erősítette. Kultuszának fontos eleme volt a parancsnoki képességeit és személyes bátorságát példázó otrantói ütközet. Az ennek évfordulóin rendezett ünnepségek, a haditengerészeti emlékműnél tartott koszorúzás és folyami szemle, a még élő résztvevők bajtársi összejövetele a sajtóban a háború végéig nagy teret kapott. Az életrajzi írások külön kiemelték, hogy főszereplője volt az Adria egyik legnagyobb jelentőségű tengeri ütközetének, és ezzel méltán érdemelte ki a monarchia flottájának főparancsnoki tisztét. Otrantó kapcsán általában két aktuális üzenetet fogalmaztak meg. Az egyik, hogy a bátor vállalkozó szellem, az eltökéltség és kitartás nagy túlerővel szemben is győzelemre vezethet, a másik, hogy a lovagiasság, a katonai becsület oldaltól függetlenül tiszteletet vív ki mindenki szemében. Az új háború nyers realitása azonban egyik érvényességét sem igazolta vissza.¹⁵

¹³ A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetemnek a kormányzó úr őfőméltósága országlása 20-ik évfordulóján, 1940. március 1-jén tartott ünnepi közgyűlése. Pécs, 1940. 12.; Albert B. Gábor: Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Pécs, 2006. 78–79.; Szőke Domonkos: A Kossuth-jelenség a Horthy-korszakban. In: Kossuth emlékülés 2002. szeptember 19. Szerk. Kunszéri Jenő – Szakács Mihály. Szarvas, 2003. (15–20) 17–18.

¹⁴ Walzel Kelemen: Kormányzónk. Vitéz nagybányai Horthy Miklós rövid életrajza. Budapest, 1938. 14.; Szarka Józsefné: A Budavári Palotában születtem. Budapest, 2006. 142.; Temesy Győző: Országgyarapító Horthy Miklós. Budapest, 1941. 145–146.; Unger Béláné, Asztalos Boriska: A hongyarapító. Szatmárnémeti, 1941. 14.

¹⁵ Temesy Gy. 1941, 102.; Doblhoff Lily: Horthy Miklós. Budapest, 3. kiad. 1941. 143.; Desseffy Gyula (szerk.): Horthy Miklós. Budapest, 1940. 42., 47.

Horthy pályájának integráns részét képezték az 1919-es ellenforradalom eseményei, a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása. Ezek értékelése és a kormányzó-kultuszban elfoglalt helye azonban a második világháború időszakában valamelyest megváltozott. A 15. évfordulón, 1934-ben rendezett ünnepségekhez hasonló nagyszabású megemlékezésre a későbbiekben már nem került sor. Módosultak az eseményhez kapcsolódó politikai hangsúlyok. A vörös veszedelmet vasököllel szétzúzó, a „bűnös Budapestet” tetemre hívó darutollas fővezér rettenthetetlen alakját fokozatosan felváltotta az országa rendjét államfői bölcsességgel vigyázó kegyes monarcha képe. Bár az ellenforradalom eseményeinek földidézésére több új kiadvány is megjelent, a nagy példányszámú, bizonyos értelemben hivatalosnak tekinthető életrajzokban 1919. némileg háttérbe szorult. Az 1919-es időszak bizonyos mértékű átértékelését jelezte, hogy a Nemzeti Hadsereg fellépésének honvédelmi vonatkozást is próbáltak adni. A Horthyról szóló művek egy része kiemelte, hogy a csapatait a Dunántúlon összevonó Fővezér kész lett volna felvenni a harcot a fővárost megszálló románokkal is, ha az ellenőrzése alatt lévő területekre léptek volna.¹⁶

A második világháború időszakában a kormányzó a tényleges háborús tevékenységtől távol tartotta magát. Nem tervezett hadműveleteket, nem utasította a tábornokait, nem látogatta a harcoló csapatokat, hadgyakorlaton is csak egyetlen alkalommal vett részt. Hadúri szerepköre a nyilvánosság előtt csapatszázalók és hősi emlékművek avatásában, a hazatérő csapatok fogadásában, kitüntetések átadásában nyilvánult meg. A háborúval természetesen teljes közösséget vállalt, és számos intézkedést (pl. személyi kérdésekben) ő hozott meg, de a harcéri események, problémák, nehéz döntések és az elszenvedett veszteségek közvetlenül nem az ő nevéhez kötődtek. Eltökélt antibolsevizmusa ellenére sem lett egy keresztes háború apostola, inkább úgy jelent meg, mint egy háborúba keveredett ország felelős vezetője, aki csak állampolgári kötelessége teljesítésére int mindenkit. A média, különösen 1942 után már egyre inkább nem annak a hadúrnak mutatta be, aki harcra küldi a csapatokat, hanem inkább annak az államfőnek, aki hazavárja őket.¹⁷

A kormányzóról alkotott képben a korábbinál nagyobb teret kapott a „gazda” szerep. Ez kettős üzenetet hordozott. Utalt Horthy középirtokos származására, földszertetére, patriarchális mentalitására, arra, hogy a lelkiismeretes birtokos gondos gazdája mind a földnek, mind a rajta élő embereknek. Ez a tradicionális beállítás később bizonyos mértékben kibővült, modernizálódott, és már az egész ország gazdasági fejlesztését, s ennek révén az egész dolgozó társadalomról való gondoskodást is magában foglalta. A média a gazdaság új eredményeit jelentős részben a kormányzó személyéhez kötötte. A győri programnak a kormányzóválasztás évfordulóján való meghirdetése, az új létesítményeknek (Lakihegyi rádióadó, Ferihegyi reptér, Székelyföldi vasút, Békésszentandrás duzzasztó stb.) Horthy jelenlétében való felavatása, illetve az ifjúságot a vállalkozásra, az üzleti életben való boldogulásra buzdító kormányzói nyilatkozatok mind ezt az imázst erősítették.¹⁸

¹⁶ Walzel K. 1938, 33.; Diószeghy Miklós: Horthy Miklós élete. Budapest, 1942. 23.

¹⁷ Képes Vasárnap, 1940. május 12. 4., május 19. 4., 1942. május 26. 348., július 7. 433., augusztus 18. 510.; Magyar Világhíradó, 1939. november 820. sz., 1943. május 1005. sz.

¹⁸ Temesy Gy. 1941, 163–165, 174.; Horthy Miklós 75 éves. Budapest, 1943. 7–8.; Fabinyi Tihamér m. kir. Titkos tanácsos, ny. pénzügyminiszter, a TÉBE elnöke ünnepi beszéde vitéz nagybányai Horthy Miklós őfömlétsága, Magyarország kormányzója 75. születésnapja alkalmából. Budapest, 1943. 5.

A Horthy-kultusz új, de mind hangsúlyosabb tényezőjévé vált a kormányzó diplomáciai szerepe. Az elért külpolitikai sikereket, hogy az ország kitört az elszigeteltségből, és növelni tudta nemzetközi tekintélyét, Horthy személyes kvalitásainak, megnövekvő külpolitikai aktivitásának tulajdonították. Kétségtelen, hogy szerepe volt bizonyos külpolitikai döntésekben, és külföldi utazásai során jól reprezentálta az országot. Diplomáciai szerepe főként a Hitlerrel folytatott tárgyalások során vált fontossá, ezeken a megbeszéléseken azonban, különösen a háború előre haladtával, már egyre kevésbé tudta szándékai szerint képviselni az ország érdekeit. A Horthy-kultusz külsőségeiben és képi megjelenítésében viszont különösen fontos szerepet játszott az európai tekintély bemutatása. A sajtó, a filmhíradó, a kiadott életrajzi könyvek képanyaga nagy terjedelemben foglalkozott Horthy külföldi útjaival, illetve a hazánkba érkező külföldi államfők látogatásával. Az 1936-os olaszországi és ausztriai utazásról, az 1938-as lengyelországi és németországi meghívásról, valamint az olasz királyi pár, az osztrák elnök 1937-es, illetve Pacelli bíboros-államtitkár (a későbbi XII. Pius) 1938-as magyarországi látogatásáról megjelenő írások minden alkalommal kiemelték, hogy a kormányzót kitüntető tisztelettel, uralkodónak kijáró külsőségekkel fogadták, és a nemzetközi életben legnagyobb elismerés hangján nyilatkoztak róla.¹⁹

A területi revízió 1938 őszétől a kormányzó-kultusz központi elemévé vált. A sikereken keresztül a kormányzó politikai érzékét, éleslátását, diplomáciai képességeit dicsérték. Belpolitikai aktualizálással emlékeztettek rá, hogy az eredmények döntően a Horthy által folytatott bölcs, előrelátó reálpolitikát igazolták, amely révén a hagyományaihoz ragaszkodó, az alkotmányos kereteket megőrző, a szélsőséges törekvéseket visszafogó, és a nagyhatalmak viszályától távolmaradó ország sikeresen fel tudott lépni nemzeti céljai megvalósítása érdekében.²⁰

A Felvidék 1938. novemberi visszacsatolását össznemzeti ünneplés kísérte. Nemcsak a politikai osztály, de a társadalom nagy többsége a nemzet győzelmeiként, egy felívelő periódus kezdeteként élte meg az eseményt. A Felvidék birtokba vételére a propagandaszervek is felkészültek, az ünnepi rendezvényeket előre megtervezték. A média az első revíziós siker minden mozzanatát a kormányzó személyéhez kötötte. A Felvidék két központi városába Komáromba és Kassára érkező kormányzót Imrédy Béla miniszterelnök köszöntötte, ezzel is jelezve, hogy nem a magyar kormány, hanem Horthy az esemény hőse és ünnepeltje. A kormányzó november 6-án autón érkezett meg Komáromba, majd átült a Baba nevű almásderesre, átlovagolt a Duna hídon, és megérkezett az északi város addigra már birtokba vett és fellobogozott főterére. A zenekar a Klapka indulót játszotta, a lakosság lelkesedése óriási volt. A helyi tudósítások szerint, az elszakított magyarság mindig is valahogy így képzelte Horthy megérkezését. A csapatok élén, fehér lován megérkező kormányzó képe a felvidéki lakosság számára nem a Budapestet meghódítható darutollas sereget idézte, hanem Csaba királyfi mon-

¹⁹ Püski L. 2006, 30., 37.; Sakmyster, Thomas: Admirális fehér lovon. Budapest, 2001. 184., 226–227.; Dezső Gyula: Jubileumi hódolat. Kecskemét, 1940. 5.; Asztalos Miklós: Ez Magyarország. Amit önmagunkról – a mai Magyarországról – mindenkinek tudni kell. Budapest, 1940, Magyar Népművelők Társasága. 33.; Bencsik Gábor: Horthy Miklós. A kormányzó és kora. Budapest, 2001. 184., 195.

²⁰ Romsics I. 2008, 233.; Jegyzőkönyv vitéz nagybányai Horthy Miklós úr őfőméltósága, Magyarország kormányzója arcképének felavatása alkalmából. Budapest, 1938. 6.; Sebők J. 2004, 250.

dabeli vitézeit. A bevonulás november 11-én Kassán még díszesebb külsőségek és még nagyobb tömegrésztétel közepette megismétlődött. Az esemény országos jelentőségét jelezve Budapesten két perces néma csenddel, majd az ország összes településén fél órás harangzúgással tisztelegtek a revízió első sikeres lépése előtt.²¹

Az eseményekről készült felvételek az újságok és a filmhíradó révén az ország minden pontjára eljutottak. A Felvidék visszacsatolása kapcsán külön figyelmet fordítottak arra, hogy az ünnep lehetőleg ne sértse a magyar fennhatóság alá visszakerült szlovák lakosságot. A cikkek és beszédek elsősorban a Masaryk és Beneš körül tömörülő cseh politikai klikket tették felelőssé a múltbéli viszályért és a Trianon nyomán kialakult helyzetért. Hangsúlyozták, hogy Horthy nem egyszerűen az erősebb jogán, hódítóként vonult be a Felvidékre, hanem a Magyar Állam jogos törekvését érvényesítve, Szent István szellemében helyreállította a két nemzet közös hazáját. Ezt támasztotta alá, hogy a kormányzó a kassai ünnepség során szlovák nyelven is szólt a hallgatóság-hoz, és békés együttélést hirdetett.²²

Kárpátalja 1939. márciusi visszavétele, már lényegesen kisebb szerepet kapott a revíziós sikerpropagandában és a kormányzói kultuszban. A fegyveres összecsapások, az elszenvedett veszteségek, a helyi ukrán nacionalisták ellenállása már korántsem az 1938-as diadalmenetet idézte. A kormányzó csak egy rövid körutazást tett a visszacsatolt területen, néhány rögtönzött csapatszemlén vett részt (Csap, Huszt, Beregszász), illetve katonai kórházat látogatott meg. Nagyszabású ünnepségsorozat kísérte viszont Észak-Erdély visszacsatolását. A központi rendezvényre Kolozsváron került sor, felfokozott hangulatban, díszes külső ségek, nagy katonai parádé kíséretében, ahol az erdélyi társadalom szinte minden rétege, fontosabb szervezete leróta háláját a kormányzó előtt. Az eseményt, nem kis illúzióval, a hazai társadalom is valóságos örömnépként élte meg. A heteken át tartó sajtóbeszámolók mellett az erdélyi bevonulás során elhangzó ünnepi beszédeket külön kiadványban is megjelentették. Az ünnepi hangulatban már sokan a Szent István-i magyar állam feltámadásáról beszéltek, melyet Horthy keltett ismét életre.²³

Nem volt ilyen diadalmas a Délvidék visszacsatolása. Az angolszász hatalmak elítélő álláspontja, Teleki Pál tragikus halála, a honvédség komoly nehézségei és a szerb nacionalisták gerilla akciói nem tették lehetővé a korábbiakhoz hasonló látványos ünnepségeket. A kormányzó nem lovagolt be csapatai élén a délvidéki településekre, a díszes rendezvények elmaradtak. A Horthy jelenlétében tartott első nagyobb ünnepségre csak hónapokkal később került sor, Szabadkán, ahol már nem a katonai sikert, hanem az új kenyeret ünnepelték. Ennek megfelelően nem a honvédség, hanem az egyes települések, társadalmi és kulturális szervezetek küldöttsége vonult fel, és köszöntötte a kormányzói párt.²⁴

²¹ Számadó Emese (szerk.): Komárom 1938–1945. A Felvidék visszacsatolása és komáromi következményei a korabeli sajtó és dokumentumok tükrében. Komárom, 2008. 28., 36.; Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Budapest, 2002. 150–152.; Magyar Világhíradó, 1938. november 768. sz.

²² Turbucz D. 2009, 159.; Temesy Gy. 1941, 159–160.; Magyar Világhíradó, 1938. november 771. sz.

²³ Herczeg F. 1939. 8–10.; Bernáth Zoltán: Horthy Miklós. Egy lovaguralkodó és népe. Gyönyös, 2007. 51., 54.; Gyimesi Jenő Balázs (összeáll.): Erdély a miénk. Kolozsvár, 1940. 34–38, 232–234.; Reggeli Magyarország, 1940. szeptember 6. 1–3., Függetlenség, 1940. szeptember 17. 1–3.

²⁴ Képes Vasárnap, 1941, augusztus 1. 499–501.; Magyar Világhíradó, 1941. augusztus 910. sz.

A revízió kapcsán külön hangsúlyt kapott, hogy a külpolitikai sikereket, a revíziós eredményeket döntően békés eszközökkel, csaknem vér nélkül érte el az ország. Bethlen 1940-ben az Akadémián tartott beszédében külön kiemelte, hogy a kormányzó úgy állította helyre Magyarországot, hogy magyar vért könnyelműen nem ontott. Papp Kálmán pápai prelátnak Sopron város díszközgyűlésén Babits Mihályt idézve arra figyelmeztetett, hogy a mai időkben nagyobb hős egy mozdulatlan őrszem, amely befelé és kifelé egyaránt őrzi a békét és nyugalmat, mint egy rohamot indító vezér. Mindez 1941-ig szorosan összefüggött a fegyveres semlegesség, a háborútól való távolmaradás politikájával.²⁵

A kormányzó szerepének, tevékenységének értékelése mellett a kultusz fontos összetevője volt Horthy egyéniségének bemutatása is. Személyiség jegyei közül elsősorban a közvetlenséget, a szerénységet és a patriarchális mentalitást hangsúlyozták. Sokszor elhangzott, hogy a kormányzó annak idején csak a miniszterelnök kifejezett kérésére költözött be a Várba. A királyi lakosztályt azonban nem foglalta el, a palota 814 szobájából csak 9 helyiséget használt. A Horthy család kerülte a túlzott fényűzést, környezetüket, megjelenésüket mértéktartó elegancia jellemezte. A család a telet a Várban, a tavaszt és az őszt a gödöllői rezidencián, a néhány hetes nyári szabadságot pedig a kenderesi birtokon töltötte. A kormányzói pár évente csak egy alkalommal rendezett reprezentatív garden-partyt, ahol vendégül látták az ország előkelőseit.²⁶

A második világháború időszakában egyre több olyan írás, fénykép jelent meg, amelyek az államfő magánéletébe engedtek bepillantást. Bemutatták a Horthy család hétköznapijait, lakását, birtokát, szabadidős elfoglaltságait, jelezve, hogy az ország államfője a jelentős sikerek és elismerések nyomán sem szakadt el a társadalom közegétől, ahonnan maga is érkezett. A kormányzóról kialakított kép fontos összetevőjének számított az egészségének, kondíciójának bemutatása. Kétségtelen, hogy a rendszeres életmód, a sport, a vadászat révén Horthy korához képest jó fizikai állapotban volt, és hivatalos megjelenésein határozottságot, tetterőt sugárzott. Ennek hangsúlyozása és esetenkénti eltúlzása azonban a háború alatt egyre inkább propagandaeszközzé vált. Különösen a kiszemelt utód, a kormányzóhelyettes halála után nőtt meg a politikai jelentősége, hogy az ország lakossága azt érzékeli, hogy a 75. évét betöltő államfő kiváló fizikai és szellemi állapotnak örvend, és még hosszú ideig képes ellátni a feladatait.²⁷

A kormányzó származására, a Horthy nemzetség eredetére számos írásban kitértek, több szerző pedig külön könyvben tárgyalta. Szinte minden munka megemlítette, hogy Horthy ősi székely família leszármazottja, és a kormányzó felmenőit az erdélyi birtokos nemesség ideáltipikus tagjaként mutatta be, 1635-ig visszavezetve a nemesi

²⁵ Gróf Bethlen... 1940, 13–14.; Sopron szab. kir. thj. város, a Civitas Fidelissima törvényhatósági bizottságának díszközgyűlése, vitéz nagybányai Horthy Miklós úr, Magyarország főméltóságú kormányzója országlásának huszadik évfordulója alkalmából. Sopron, 1940. 13.; Jegyzőkönyv... 1938, 6.; Thardy W. Lajos: A Novara hőse. Horthy-éposz. Debrecen, 1941. 145.

²⁶ Püske L. 2006, 40.; Sipos Péter: A kormányzó hitvese. *História* 2000. 2. sz. (20–24) 23.; Szarka J. 2006, 143., 150–151.

²⁷ Temesy Gy. 1941, 152–153.; Sipos Péter: A kormányzó. *História* 1990. 5–6. sz. (3–10) 6.; Dessewffy Gy. 1940, 34.; Véssey F. 1943, 4.

családfát. Az írások szerint a Horthyak a társadalom gerincét képező középosztályt alkották ugyan, de tehetsége és érdemei révén a család számos tagja emelkedett magas hivatalig, püspököt, táblabíró, erdélyi kancellárt adott a nemzetnek. A Horthy család tehát amellet, hogy mindig saját erejéből, munkájából, birtokaiból igyekezett boldogulni, jó hazafiként az országot, a köz javát is szolgálta. Ezen messze túllépve, Sándor József nagyszabású (582 oldalas) genealógiai munkájában a kormányzó felmenőit a 10. századig, az erdélyi Gyula családjáig vezette vissza. Állításai szerint a Horthy familia többszöri beházasodás révén Árpád-házi leszármazással rendelkezett. A szándék egyértelműen a kormányzó hatalmának, integráló szerepének történeti, vérségi alátámasztása volt. A kezdeményezés egyéninek tekinthető, de valószínűleg szorosan összefüggött azokkal a törekvésekkel, melyek a kormányzói jogkör további bővítését, esetleg Horthy királlyá koronázását szorgalmazták.²⁸

A kormányzó kultuszának részét képezték az egyes családtagok körül kialakuló mellékkultuszok, amelyek funkciójukat tekintve szintén elsősorban a kormányzó népszerűségének, elfogadottságának növelését szolgálták. Az egyik ilyen szereplő a kormányzó felesége volt, akiből talán hiányzott a királyi hitvesek méltósága, de közvetlenségével, családközpontúságával, kötelességtudatával, és szociális tevékenységével széleskörű szimpátiát vívott ki magának. A második világháború időszakában Horthy Miklósné közszereplései megsaporodtak. Szociális akciói, művészetpártoló tevékenysége, és egyéb társadalmi funkciói révén gyakori szereplője lett a médiának. Az 1939-es, kormányzót köszöntő kötetben külön fejezetben emlékeztek meg róla. A következő évben Gulácsy Irén, egy írásában már nemcsak, mint az államfő feleségét, hanem mint közszereplőt, a kormányzó munkatársát mutatta be. Mind több olyan híradás, kép jelent meg róla, amely közéleti tevékenységét hangsúlyozta. A körülötte formálódó kultuszt, a róla való köztér és intézmény elnevezések is jelezték. Több szociális és gyermekvédelmi intézet mellett a Magdolna nevet vette fel a Budapesti Baleseti Kórház, és a Főváros XIII. kerületét is Magdolna-városnak keresztelték el.²⁹

A Horthy-kultuszban a kormányzó két fia, különösen az idősebb, Horthy István is egyre inkább szerepet kapott. A Horthy fiúk viharos magánéletére vonatkozó hírek korábban inkább a kormányzói család kritizálásához adtak alapot. Az 1930-as évek végén azonban fontos gazdasági, társadalmi megbízatásaik révén fokozatosan integrálódtak a családi kultuszba. Horthy Istvánt a MÁVAG vezérigazgatója, majd a MÁV elnökeként, illetve a Nemzeti Repülő Alap és az Aero Szövetség irányítójaként a híradásokban már az apjához hasonló jelzőkkel illették, nagy munkabírású, felelős vezetőként, és bátor sportrepülőként mutatták be. Igazi figyelem 1940 után fordult felé, amikor megnősült, és hamarosan fia született. Ezzel a kormányzói kultusz fokozatosan valódi családi kultusszá bővült.³⁰

Az államfő kezdeményezésére 1942 februárjában a parlament kormányzóhelyettségé választotta Horthy Istvánt. Az új hivatal létrehozását döntően politikai okok, az alkot-

²⁸ Szilágyi László: A nagybányai Horthy-nemzetség. Budapest, 1943. 5.; Doblhoff L. 1941, 10.; Dessewffy Gy. 1940, 8–10.; Sándor József: Vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország kormányzója és népe az Árpád-házi magyar királyok véreben. Budapest, 1938. 11., 21–23.

²⁹ Sipos P. 2000, 23–24.; Bencsik G. 209.; Fabinyi... 1943, 6.; Herczeg F. 1939, 245–250.; Gulácsy Irén: A kormányzó hitvese. Képes Vasárnap, 1940. március 3. 4.

³⁰ L. Nagy Zsuzsa: Amerikai diplomaták Horthy Miklósnál 1920–1944. Történelmi Szemle, 1990. 3–4. sz. (173–196) 196.; Képes Vasárnap, 1941. január 26. 55–57.

mányos parlamenti berendezkedés védelme, a korábbi mérsékelt politikai irányvonal és a nyugati orientáció fenntartásának szándéka indokolta, Németország és a hazai szélsőjobboldali erők fokozódó nyomásával szemben. Ugyanakkor Horthy Miklós az új pozíció révén a kormányzói tisztség utódlását is biztosítani szeretne volna a fia számára. A kormányzóhelyettes személye körül ekkorra már önálló kultusz kezdett kialakulni, amely természetesen kapcsolódott az államfő kultuszához, és részben azt erősítette, de egyre inkább önálló funkciót is hordozott, és bizonyos mértékig eltérő elemekkel bővült. Személye kapcsán nagyobb hangsúlyt kapott a korszerű szemlélet, a tradíciókon túlmutató gazdasági és társadalmi reform lehetősége. A vele foglalkozó írások, híradások gyakran a jövő emberének nevezték. Az 1942. augusztus 20-án, a fronton bekövetkező tragikus halála háborús hőssé avatta. A személye köré szövődő nimbusz, a vele kapcsolatos politikai várakozások, és a tragikus sorsa miatti együttérzés a lakosság többsége szemében legendás alakká tette. Így halálában is erősítette apja kultuszát, és közvetve rendszerstabilizáló szerepet játszott.³¹

Horthy István feleségének Edelsheim Gyulai Ilonának reprezentatív alakja, szimpatikus közvetlensége, a családi és közéleti szerepet egyaránt magára vállaló, de a technika és a sportok iránt is érdeklődő, modern nőt megtestesítő személyisége rövid idő alatt népszerűvé vált. Kezdetben főként a kormányzó feleségével együtt vett részt a közéleti és szociális feladatokban. Szerepe 1942-től fokozatosan megnőtt. Önkéntes ápolónői tevékenysége, a fronton töltött szolgálata jó példával szolgált a kormányzói család személyes áldozatvállalására, a hétköznapi emberekkel való szolidaritásra. Férje halála után még hangsúlyosabbá vált vele kapcsolatban a társadalmi összetartozás üzenete. Fokozatosan átvette a közszereplésekben, és a társasági reprezentációban a fia elvesztése nyomán lassan háttérbe húzódó Horthy Miklósné feladatainak jelentős részét is.³²

A híradásokban 1942-től kezdődően egyre gyakrabban jelent meg a kormányzó fiúunokája, ifj. Horthy István. Megszületése a reményt, féltárván maradása az együttérzést erősítette a kormányzói család iránt. A róla szóló hírek, képek (játék a Vár parkjában, séta az állatkertben, ajándékbontás a karácsonyfánál) az államfőt is új szerepkörben, nagypapaként mutatták be. Mindez más módon csak tovább erősítette a jószágos és gondoskodó államfő imázsát. Példázta, hogy a kormányzói család életében és veszteségeiben, gondjaiban és örömeiben egy, a többi magyar családdal, és sorsa elválaszthatatlan tőlük.³³

A kormányzó-kultusz jellemző külső megnyilvánulása volt különböző intézmények, közterek Horthy Miklósról történő elnevezése. Ez a folyamat már az 1920-as évek elején elkezdődött, de 1938-tól országos jelenséggé vált. Az ő nevét vette föl többek között az 1940-ben alapított új szegedi egyetem, a kecskeméti református tanítóképző a Kassán létesített repülőakadémia, a MÁV kórház, a MABI balatonlellei gyógyintézete, az 1942-ben átadott nemzeti sportcsarnok, stb. Szinte minden településen volt Horthy Miklós utca, tér, park, sok városban lakónegyed, bányásztelep, harang- és díszkút, kollégium, gimnázium vagy népiskola, ezenkívül számos segélyprogram, alapítvány, ösztöndíj, de vízipóló-torna is viselte a nevét. Bár a folyamatban

³¹ Részletesebben: Olasz Lajos: A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944). Budapest, 2007. 425–444.

³² Edelsheim Gyulai Ilona: Becsület és kötelesség I–II. Budapest, 2000. 123–128.

³³ B. Kalavszky Györgyi–Illésfalvi Péter: Horthy Miklós élete képekben. Budapest, é. n. 94.; Film, Színház, Irodalom, 1943. augusztus 20–26. 1., december 24–30. 1.

a köztisztelet és a népszerűség mellett nyilvánvalóan egyfajta megfelelési szándék is szerepet játszott, a diktatúrák személyi kultuszára jellemző kényszer nem állt fenn. A névadást központilag nem erőltették, a Kabinetiroda számos erre vonatkozó kérést elutasított, más javaslatokat pedig a helyi közösségek vetettek el.³⁴

A második világháború időszakában jelentősen megszorodtak a kormányzóról szóló kiadványok. Különböző könyvtári katalógusok és bibliográfiák tanúsága szerint Horthy Miklósról 1938–1944 között mintegy 54 önálló kiadvány, életrajzi munka, köszöntő kötet, dalos és verses könyv, ünnepi megemlékezés jelent meg – a többszáz oldalas vaskos művektől a néhány lapos füzetekig. Egyes utalások szerint ezt a számot több helyi, alkalmi kiadvány, különnyomat még tovább bővítheti. Mindez jelentősen meghaladta az 1920 és 1937 között kiadott írások mennyiségét. Magyarországon kívül könyv jelent meg a kormányzóról Nagy-Britanniában, Németországban, Olaszországban és Finnországban.³⁵

A kormányzóról szóló kiadványok közül az egyik legelismertebb Doblhoff Lily, a Pesti Napló újságírójának életrajzi munkája volt. A 70. születésnapra, 1938-ban megjelent, nagy terjedelmű (321 oldal) könyvet 1939-ben és 1941-ben újra kiadták. Alapjául szolgált több más hazai és külföldi munkának, és 1944-ben finre is lefordították. A benne megjelenő Horthy-kép bizonyos mértékig hivatalosnak, a kormányzó kanonizált ábrázolásának tekinthető. Ez a mű számolt be először részletesebben Horthy családi hátteréről, ifjúkoráról, katonai pályájának kezdetéről. A könyvből, egy saját tehetségéből vezető pozícióba kerülő, személyiségét tekintve bátor és kezdeményező, de kellő bölcsességgel és realitásérzékkel is rendelkező államférfi portréja bontakozott ki, a korábbi kissé egyoldalú, rendteremtő fővezér beállításokkal szemben.³⁶

A kormányzó-kultusz másik meghatározó irodalmi darabja a Herczeg Ferenc szerkesztésében és előszavával 1939-ben kiadott reprezentatív kötet volt. A könyvben szereplő egyes írások szerzőit úgy választották ki, hogy gyakorló politikus ne legyen köztük. Így kívánták elkerülni a direkt kormányzati propaganda ódiúmat, és a kötetet, mint a magyar szellemi élet mérsékelt konzervatív képviselőinek elfogulatlan munkáját tették az olvasók elé. A könyv jól megtervezett arányérzékkel mutatta be a kormányzó családját, tengerész éveit, Ferenc József melletti szárnysegédi tevékenységét. Ezt követte a fővezéri időszak és az államfői feladatkör ellátásának méltatása, majd a kenderesi gazda és a vadászó sportember emberközeli portréjának bemutatása. A 373 oldalas művet mintegy 100 kép egészítette ki. A kötet egyes fejezetei rövidített formában más kiadványokba is bekerültek, vagy különnyomatok formájában önállóan is megjelentek. A könyvet 1943-ban bővített változatban újra kiadták, emléket állítva benne a hősi halált halt Horthy Istvánnak is.³⁷

A publicisztikával és a politikai irodalommal ellentétben, az iskolai tankönyvekben sokkal lassabban terjedt a kormányzó-kultusz. Ez részben a tankönyvkiadás aktuálpolitikai folyamatokra bizonyos késéssel reagáló sajátos jellegéből fakadt, részben a nagyobb tankönyvsorozatokat megjelentető kiadók kritikus politikai álláspontjának következménye volt. A közvélemény körében terjedő kultuszelemek azonban az

³⁴ Magyar Törvénytár... 1941, 1940: XXVIII. tc. 205–208.; Dömötörfi T. 1990, 25.; Forgó Géza: Horthy Makón. Makó, 2001. 16.

³⁵ Romsics I. 2008, 228–230.

³⁶ Doblhoff L. 1938, 5., 169–170., 230.; Romsics I. 2007, 9.

³⁷ Herczeg F. 1939. 8–10., I–LXX.; Szilágyi L. 1939.; Fodor Gyula: Húsz év. Budapest, 1939.

1930-as évek végére már fokozatosan átkerültek a tankönyvekbe is. Rendszerint az ősi alkotmányon alapuló parlamenti rendszer és a társadalmi béke védelmezőjének jellemezték a kormányzót, aki a modernista törekvéssel szemben mindig érvényt szerez a mérsékelt konzervatív értékrendnek.³⁸

A kormányzó minél szélesebb körű népszerűsítése érdekében a reprezentatív (vaskos és drága) könyvek mellett igyekeztek olyan olcsó elérhető kiadványokat is közreadni, melyek mindenkire eljuthattak, és a hivatalos események közegéből kiemelve hétköznapiabbá teheték a kormányzói kultuszt. Véssey Frigyesnek a kormányzó 75. születésnapja alkalmából 1943-ban készült rövid életrajzi összefoglalóját 4x8 cm-es minikönyv formában is megjelentették, és mintegy 200 000 példányt osztottak szét belőle iskolás gyerekek között.³⁹

Az 1930-as évek végén jelentősen kiszélesedett a kormányzó sajtórepresentációja. A Képes Vasárnap a Pesti Hírlap hetilap-melléklete, amely a maga kategóriájában a legnagyobb példányszámban megjelenő kiadvány volt, 1940 és 1943 közötti 209 számából 173-ban közöltek hírt a kormányzóról vagy a családjáról, összesen 464 cikk vagy kép formájában. Ezek nemcsak a hagyományos reprezentatív tevékenység során, hanem a gazdaság, a társasági események, a kultúra és a sport számos területén mutatták be a Horthy famíliát, olyan helyzetekben (családi események, utazás, szabadidő-eltöltés), amelyek az átlagemberek számára is ismerősek voltak. Így a kormányzónak a politikai életben kiemelkedő alakja, egyben a társadalom hétköznapijaiban is jelen lévő, másokhoz hasonló gondok és örömek között élő személyiségként jelent meg az emberek előtt.

A második világháború időszakára a kormányzó-kultusz erősen vizualizálódott, mind szélesebb körben terjedt Horthy képi ábrázolása. A róla készült felvételek, festmények vagy reprodukciók ott voltak szinte minden közintézmény, hivatal, társadalmi és kulturális szervezet helyiségeiben. Nagy számban kerültek utcára a kormányzót ábrázoló képeslapok. Számos újság Horthy születés- és névnapján címdoldalán hozta az államfő képmását. A Kabinetiroda a kormányzót köszöntő látogatókat, az ünnepélyes kihallgatáson résztvevőket Horthy dedikált fényképével ajándékozta meg. A területi revízió idején maga a Kabinetiroda, de több lapkiadó is, köztük a Tolnai Világlapja sok 10 000 plakátot készíttetett Horthy képével, és ezeket szétosztották a visszacsatolt területeken, ahol korábban érthető okokból hiányzott a kormányzó képi ábrázolása. A Horthyról készült protokoll fényképek korábban általában a katona szerepet hangsúlyozták, a kardját kezében tartó, szigorú tekintetű alakként ábrázolva a kormányzót. Az 1930-as évekre a katonás beállítás mellett egyre gyakrabban jelent meg a fényképeken a békés építőmunkát biztosító bölcs államférfi alakja, aki már nem szorongatta a kardját, hanem könyvvel, iratokkal teli asztal előtt állt, és nem annyira harcias, mint inkább magabiztosságot, nyugalmat sugárzó tekintettel nézett a jövő elé.⁴⁰

Az 1938 után megjelenő kiadványok általában mind bőséges fényképanyagot tartalmaztak. A Kabinetiroda a korábinál szélesebb körben engedélyezte a fotók készítését és felhasználását. A képek tartalma a nagyobb, bizonyos mértékig hivatalosnak tekinthető kiadványok esetében általában hasonló arányokat mutatott. A felvételek 30-35%-a az államfői feladatok ellátását ábrázolta, 20-25% körül mozgott a magánélet,

³⁸ Unger Mátyás: A történelmi tudat alakulása a középiskolai történelemtankönyveinkben. Budapest, 1979. 250–251.; Albert B. G. 2006, 95.

³⁹ Véssey F. 1943.

⁴⁰ Dömötörfi T. 1990, 26.; Forgó G. 2001, 47.; Walzel K. 1938.; Traeger E. 1938, 3.

a család, a lakás, illetve a szabadidő bemutatása. Mintegy 15%-os arányban szerepelt a külkapcsolatok reprezentálása, és hasonló nagyságrendben volt jelen a gazdasági fejlődést bemutató, illetve a birtokait gondozó gazda képe. Végül ugyancsak ekkora arányt képviseltek a katonai vonatkozású felvételek, a fővezéri, illetve hadúri szerepre utaló fotók. A kultusz vizuális elemei tehát többségükben nem egy harcias diktátort vagy radikális népvezért ábrázoltak, hanem egy hagyományos békebeli uralkodó imázsát erősítették.⁴¹

A képi reprezentációban nagy szerep jutott a mozgófilmnek is. A filmhíradók rövid kis epizódjai, a hosszabb ünnepi köszöntő műsorok, a revíziós eseményeket bemutató önálló propagandafilmek (Észak felé, Kelet felé és Dél felé címmel) minden társadalmi réteg, a legtávolabbi település lakói számára is testközelbe hozták a kormányzót. A 75. születésnap alkalmából külön dokumentumfilm készült Horthy életéről, tevékenységéről, amelyet a hazai mozikon kívül Németországban és Olaszországban is bemutattak.

Az 1930-as évektől egyre több törvényhatóság, közintézmény, állami és társadalmi szervezet rendelte meg a kormányzó képének megfestését, ami az olcsó fénykép-reprodukciókhoz képest sokkal komolyabb jelét adta az államfő iránti tiszteletnek. Maga a kormányzó csak ritkán ült modellt, a festmények egy része fényképek alapján készült, vagy egy-egy közismert műalkotás engedélyezett másolata volt. A képek általában díszgyenruhában ábrázolták a kormányzót, két fő változatban, a „katona”, illetve az „uralkodó” pózában. Mihálovits Miklós, Hoffmann Gyula képein például a kormányzó két kezével kardjára támaszkodva áll, és eltökélten, szigorú szemmel figyel, örködik, mint aki bármikor kész fegyvert rántani minden külső vagy belső veszéllyel szemben. Más festményeken, Boldizsár István, Burján László, Mányai József művein viszont a kard szimbolikus szerepe jelentősen háttérbe szorult, és a kormányzó kezeit összefogva vagy az asztalra támaszkodva, esetleg iratkeercset tartva jelent meg, határozott, de nyugalmat és biztonságot sugárzó arckifejezéssel, tartással. Egyes műveken, Váry László, Kontuly Béla, Vitézi Erzsébet képein ugyanezt az uralkodói imázst az is erősítette, hogy a művész a kormányzót nagy karosszékben ülve (mintegy trónszékben) ábrázolta.⁴²

Talán a legismertebb, és hivatalos körökben is a legelfogadottabbnak számító festmény László Fülöp egyik képe volt. Ezen a kormányzó szintén díszgyenruhában állt, nagy „malaclopó” köpennyel a vállán. Mögötte sötét, háborgó háttér, stilizált viharos tenger (vagy a viharos múlt) volt látható. Ebből lépett ki a fényre Horthy, és magabiztos pillantással tekintett a távolba, a jövő felé. A kard ennek a képnek is meghatározó eleme volt, de a kormányzó nem a markolatát szorította, mintegy rohamra kész katona, hanem a bal karjára fektetve tartotta, amely így sokkal inkább jogarra emlékeztetett, mintsem fegyverre. A historizáló stíluselemeket felhasználó alkotás tökéletesen illeszkedett a Horthy-kultusz jellegéhez, aktuális üzenetéhez.⁴³

A második világháború időszakában megnőtt a Horthyról készült szobrászati alkotások száma. Ezek közül a legismertebbek talán Kisfaludi Strobl Zsigmond, Berán Lajos, Ohmann Béla, Kerényi Jenő, Sidló Ferenc és Gács György mellszobrai és portréi voltak. Az alkotások többségükben törvényhatóságok, közintézmények, egyesü-

⁴¹ Herczeg F. 1939.; Horthy Miklós... 1943.

⁴² Asztalos M. 1940, 29.; Jegyzőkönyv... 1938, 2.

⁴³ Forgó G. 2001, 55–56.; Herczeg F. 1939, 5.

letek megrendelésére készültek. Mellszobrot, illetve domborművet állítottak a kormányzónak a pesti Új Városházán, Sopron közgyűlési termében, Pécsen, az Erzsébet Tudományegyetemen, Szegeden, a belvárosi „csonka torony” falán, és országsszerte még számos helyen. A konzervatív mértéktartás jegyében a műalkotások többsége az intézmények, székházak belső termeibe került, csak ritkán fordult elő a kültéri ábrázolás. Egész alakos szobrot – más európai országok vezéreitől eltérően – a kormányzónak nem állítottak.⁴⁴

A közvélemény azonban időnként olyan alkotásokat is Horthy személyével azonosított, melyek eredetileg nem a kormányzónak készültek, és nem őt ábrázolták. Tipikus példa volt erre az 1937. október 10-én felavatott haditengerészeti emlékmű. Szentgyörgyi István és Miskolczi László alkotása a Horthy Miklós (ma Petőfi) híd budai hídfőjének északi oldalán került felállításra, és egy stilizált hajóorr, rajta egy tengerészskütuést és a harc géniuszának szimbolikus alakját, mögöttük pedig a fumei világítótorony kicsinyített mását ábrázolta. Felirata szerint a császári és királyi haditengerészet, és magyar hősi halottai emlékére készült. Bár a monumenten nem volt semmi közvetlen utalás a kormányzóra, az emberek kezdettől Horthy-emlékműként emlegették.⁴⁵

Nagy számban készült és elterjedten látható képi ábrázolás jelent meg a korszakban kiadott bélyegeken, pénzekben, kitüntetésekben. A Felvidék visszacsatolásának megörökítésére a Magyar Posta 1938-ban 3 darabból álló bélyegsorozatot jelentetett meg. A kormányzó országlásának 20. évfordulójára, 1940-ben újabb, 10 fillér névértékű, Horthy arcképét ábrázoló bélyeget adtak ki. A leveleket az évforduló napján a postahivatalokban emlékbélyegzéssel látták el.⁴⁶

A kormányzó képmásával először 1930-ban adtak ki 5 pengős ezüstpénzt, Horthy országlásának 10. évfordulójára utaló felirattal. A Felvidék visszacsatolásakor felmerült, hogy a kormányzó lovas képével és „Győz az igazság” felirattal 2 pengős ezüstermék bocsátanak ki. Az elképzelést azonban pénzügyi okokból elvetették, és a kormányzó sem ragaszkodott hozzá. A következő évben újabb ezüst 5 pengősök jelentek meg a kormányzó képével, melyek abban különböztek az 1930-as pénzeketől, hogy már nem szerepelt rajtuk a jubileumi felirat. A kormányzó 75. születésnapja alkalmából, 1943-ban újabb 2 millió darab 5 pengőst adtak ki, a takarékoság jegyében ekkor már alumíniumból, és ismét jubileumi felirattal ellátva. A nagyobb címletű papírpénzekben azonban sok európai ország gyakorlatától eltérően nem szerepelt az államfő képe.⁴⁷

A revíziós sikerek időszakában Horthy által alapított Felvidéki, Erdélyi és Délvidéki Emlékérem nem a kormányzót ábrázolta, hanem az országrészekhez köthető történelmi alakok (Rákóczi, Mátyás, Hunyadi János) szerepeltek rajtuk. A kormányzó személye itt csak annyiban jelent meg, hogy az Erdélyi Emlékérem szélére körirat került: „Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó országlásának XX. évében” szöveggel. A legfőbb Hadúr képét ábrázolta viszont a harci cselekményekben magukat kitüntető katonák el-

⁴⁴ A M. Kir. Erzsébet... 1940, 12–13.; Bokor Pál: Szegedországától Magyarorszáig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra. Budapest, 1939. 2.; Vitéz nagybányai Horthy Miklós húszéves kormányzását megünneplő kiállítás képes tárgymutatója, 1939. december – 1940. január. Budapest, 1940. 2., 5., 8., 15.

⁴⁵ Pótó János: Az emlékezés helyei. Emlékművek és politika. Budapest, 2003. 38–40.

⁴⁶ Dömötörfi T. 1990, 26.; Számadó E. 2008, 79.

⁴⁷ Rádóczi Gyula: A legújabbkori magyar pénzek (1992–1981). Budapest, 1984. 122–125., 130.

ismerésére alapított Magyar Vitézségi Érem 1939-es legénységi és 1942-es tiszti változata, melyeket sok száz magyar katona érdemelt ki a világháború alatt.⁴⁸

A kormányzó-kultusz a második világháború éveire érte el csúcspontját. Voltak, akik komoly kritikával illették, de a politikai szélsőségek kivételével, a társadalom nagy része számára elfogadhatóak voltak a közvetítésével megfogalmazott üzenetek. A kultusz, természeténél fogva nem volt mentes a túlzásoktól, egyoldalú beállításoktól, irracionális megközelítésektől. Más európai országok vezérkultuszaihoz képest azonban végig érzékelhető volt benne bizonyos visszafogottság. Általában nem lépte át a hazai közegben elfogadott konzervatív ízlés határát, nem uralta el a médiát, a köztereket, nem szorított háttérbe minden más hagyományos értéket. Tulajdonképpeni célja, a kormányzó személyéhez kötődő rendszerstabilizáló funkciója a háború végéig széles körben érvényesült.

⁴⁸ Illésfalvi Péter – Kovács Vilmos – Maruzs Roland: Vitézségért. A Magyar Arany Tiszti Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban. Budapest, 2001. 10–11.; Számadó E. 2008, 84.